

Helvede på jord – koncentrationslejren Auschwitz

På baggrund af sin bog *Dødens Bolig. Auschwitz-Birkenau* skriver Peter Langwithz Smith her om koncentrationslejren Auschwitz. Hvornår og hvordan udviklede lejren sig til at blive en ren udryddelseslejr? Hvem foretog det store arbejde med at opføre lejrens bygninger? Hvordan håndterede lejrens personale det arbejde, de udførte? Peter Langwithz Smith træder ind i nogle af lejrens mest rædselsfulde rum for at berette om, hvad der foregik i dem.

Af Peter Langwithz Smith

For 16 år siden sagde en journalist, som jeg sætter stor pris på, under et interview i Danmarks Radio til mig, at når man arbejdede med et emne som Auschwitz, var man nødt til at iklæde sig en rustning for at holde det ud. Jeg kan kun give Kjeld Koplev ret: i de hen ved 50 år, jeg har beskæftiget mig med det helvede på jord, som Auschwitz-komplekset udgjorde, har jeg ofte iført mig den rustning og tilmed fået hård hud på hjertet. Det er nødvendigt for ikke at bukke under. Vægten af menneskelig fornedrelse og lidelse bliver næsten uanset hvilket aspekt af lejren, man dykker ned i, for tyngende, og i de tre et halvt år, jeg arbejdede på min nye bog *Dødens Bolig. Auschwitz-Birkenau*, har jeg ofte længtes efter bare en antydning af noget positivt at skrive om.

Nu i 75-året for lejrens befrielse kan man spørge sig selv, om det er smerten ved at beskæftige sig med de uendelige lidelser værd? For mig er svaret entydigt ja. Auschwitz var og er stadig symbolet på Holocaust, det i verdenshistorien enestående folkedrab, der blev besluttet og gennemført af et af Europas kulturførende lande, et folkedrab, udtænkt og gennemført af raceideologer med flittig bistand af højtuddannede teknokrater, embedsmænd for øjnene af en stort set passiv befolkning i Tyskland. Hvis noget er egnet til at minde os om, hvad mennesker er i stand til at gøre mod hinanden, og hvad

xenofobi og mangel på respekt for medmennesket kan føre til, må det være Auschwitz. Jeg vil derfor give et rids over lejrens historie og derefter se på det personale, der stod bag massemordet på 1,1 millioner af de cirka 1,3 millioner mennesker, der blev deporteret til Auschwitz fra lejrens start i maj 1940 til dens befrielse den 27. januar 1945. I anden del vil et særligt aspekt blive behandlet.

Lejrens oprettelse og udvidelse

Porten til Stammlager, Auschwitz I.

Rudolf Höss kunne se tilbage på en lang karriere i lejrsystemet, da han fra en stilling som næstkommanderende i KZ Sachsenhausen blev kommandant i Auschwitz i foråret 1940. Den opgave, han skulle løse sammen med det SS-personale, som han havde medbragt fra

Sachsenhausen, var at opbygge en lejr på et område i den vestlige udkant af Auschwitz by. Her lå der en række kasernebygninger, der oprindeligt havde været en østrigsk kaserne, men efter Første Verdenskrig blev overtaget af den nyoprettede polske hær. Hensigten var, at den nye lejr skulle aflaste de overfyldte fængsler i det besatte Polen, hvorfor lejren helt frem til efteråret 1941 havde en næsten rent polsk lejrpopulation.

Når der ses bort fra de 30 kriminelle tyske fanger, som i maj blev overflyttet fra Sachsenhausen til Auschwitz for at gøre tjeneste som overfanger, såkaldte *Kapoer* og *Funktionshäftlinge*, var de første fanger 728 ret unge polakker, der kom til lejren den 14. juni 1940. De var blevet arresteret af vidt forskellige grunde. Mange af dem for at forsøge at slippe over grænserne for at tilslutte sig de frie polske styrker, andre som led i nazisternes forsøg på at uskadeliggøre og udrydde den polske elite. Straks ved ankomsten blev de mishandlet på det grusomste, og det hårde arbejde med at opbygge lejren i kombination med den helt utilstrækkelige kost krævede efter ganske kort tid de første døds ofre. Der var, indtil de cirka 10.000 russiske krigsfanger ankom i løbet af efteråret 1941, endnu ikke tale om systematisk masse mord, skønt mange fanger, især blandt de syge, blev myrdet, når deres arbejdskraft ikke mere kunne udnyttes lønsomt.

Blok 10 og 11. Bemærk de delvist tilmurede vinduer i blok 11, der skulle forhindre udsyn til gården, hvor henrettelserne fandt sted.

Lejrens formål kan samles i hovedkategorier: den tjente som terrorinstrument over for den polske befolkning, man kunne her isolere modstandere af enhver art, og tilmed kunne man udnytte deres arbejdskraft til fordel for SS. Først i løbet af 1941 begyndte man at udleje fangerne som slaver til den private industri. En yderligere dimension kom til i sensommeren 1941 med de første masse mord på fanger. Lejren kunne desuden bruges som henrettelsessted, da man her kunne henrette tusinder uden indblanding fra myndighederne. I de fleste af de over 20.000 tilfælde skete det efter summariske dødsdomme, der blev afsagt af en særdomstol, som med jævne mellemrum trådte sammen i blok 11, men også efter såkaldte "rydninger" af fængslet i samme bygnings kælder.

Celler i kælderen i blok 11.

I efteråret 1941 fik Auschwitz så at sige vokseværk som følge af et besøg, som SS-chefen, Heinrich Himmler, havde aflagt den 1. marts. De planer, han havde for lejren, krævede en kraftig udvidelse, idet den oprindelige lejr,

Stammlager, nu skulle kunne rumme 30.000 fanger. Desuden skulle der anlægges en helt ny lejr cirka tre kilometer mod vest. Den skulle rumme mindst 125.000 russiske krigsfanger, som dog aldrig ankom i det store tal, hvorfor de fleste af de 300 barakker især blev anvendt til at huse jøder fra hele Europa.

Ydermere blev forhandlinger mellem SS og industrigiganten I G Farben afsluttet i det tidlige forår 1941: SS forpligtede sig til at udleje fanger som arbejdskraft ved opførelsen af et enormt fabriksanlæg til produktion af syntetisk gummi og benzin. Kemikoncernen havde udset sig et område syv kilometer øst for Stammlager, og for at sikre sig mod de afbrydelser i anlægsarbejdet, der opstod som følge af tyfusedepidemier medførende total karantæne af Stammlager og Birkenau, blev der i oktober 1942 anlagt en lejr, Monowitz, senere kaldt Auschwitz 3, i umiddelbar tilknytning til fabriksområdet. Denne lejr blev i sommeren 1943 med sine 6.000 fanger den største af Auschwitz-kompleksets *Nebenlager*, filiallejre. I alt oprettede SS 47 *Nebenlager* spredt ud over den sydlige del af det tidligere Polen. Mange af dem blev oprettet ved kulminer, der skulle levere til I G Farbens fabrik, andre havde Himmlers store bevågenhed, da det drejede sig om lejre, hvor der blev udført særlige landbrugsforsøg.

Holocaust

Auschwitz kom fra foråret 1942 til at spille en væsentlig rolle i Holocaust, og lejren var fra efteråret 1943 hovedhjørnestenen i nazisternes forsøg på at udrydde Europas 11 millioner jøder. På det tidspunkt var de rene udryddelseslejre Belzec, Sobibor og Treblinka nedlagt, og kun Auschwitz havde kapacitet til at løse opgaven. Forud var der gået forsøg med massemord ved anvendelse af skadedyrsbekæmpelsesmidlet Zyklon B. Som led i eutanasi-aktionen, mordene på de sindslidende og handicappede, der blev udvidet til kz-lejrene, udvalgte læger og SS i slutningen af august og starten af september 1941 cirka 600 russiske krigsfanger og 250 syge fanger. De blev bragt til kælderen under lejrens interne fængsel i blok 11. Her havde man tætnet døre og vinduer, hvorpå gassen blev smidt ind. Forsøgene var i SS' øjne en succes, idet man nu havde et effektivt middel til massemord.

Det stod imidlertid også klart, at kælderen i blok 11 var uegnet. Dels havde man brug for den som fængsel, dels viste det sig umådeligt vanskeligt og tidskrævende at få ligene ud. Desuden vakte likvideringerne opsigt i lejren, hvor de ikke kunne holdes skjult, da ligene skulle fragtes gennem lejren til krematoriet, som lå uden for pigtråden. Tidligt i foråret 1942 indrettede SS derfor ligkammeret i krematoriet som gaskammer, og da det lå uden for selve lejren, håbede SS at kunne holde omfanget af masse mordene skjult. Men heller ikke det slog til med den rolle, Auschwitz blev udset til at spille i folkedrabet på jøderne: i gaskammeret kunne SS højst myrde 800 personer ad gangen, hvorfor man så sig om efter supplerende kapacitet.

Udvidelsen af mordkapaciteten fandt man i form af to bondehuse, der var blevet stående, efter at landsbyen Birkenau var blevet jævnet med jorden for at skaffe plads til den nye lejr. De to ret små huse kom til at gå under betegnelsen Bunker 1 og Bunker 2. Efter mindre ombygninger i foråret og sommeren 1942 kunne SS her myrde cirka 2.000 personer ad gangen, og nu blev ligene ikke mere brændt, men kastet ned i massegrave.

Ofrene, der var ankommet på godsbaneterrænet i Auschwitz by, blev drevet til fods til bunkerne, eller de blev kørt i lastbiler. Inden da havde der fundet en selektion sted, hvor de arbejdsdygtige var blevet taget fra for at arbejde sig ihjel i lejren. Ved ankomsten blev de ikke-arbejdsdygtige, det vil sige børn, ældre eller syge, i to barakker tvunget til at klæde sig nøgne, og derfra blev de jaget ind i gaskamrene, som man havde bildt dem ind var bruserum, hvor de skulle vaskes og desinficeres, inden de kunne sendes videre på arbejde. Når kamrene var fyldt, blev gassen kastet ind gennem gastætte luger. Efter få minutter var alle kvalt, og dørene blev åbnet, for at gasresterne kunne slippe ud, inden Sonderkommandoet, det jødiske arbejdshold, der var tvunget til at udføre alt arbejde ved bunkerne, kunne gå i gang med at tømme gaskamrene og fragte ligene til massegravene.

Dødsfabrikkerne i Birkenau

Krematorium IV.

Bunkerne var ret primitive og ikke særligt effektive, hvorfor SS i sommeren og efteråret 1942 påbegyndte opførelsen af rene dødsfabrikker i Birkenau. Oprindeligt var det nye krematorium, Krematorium II, beregnet til at brænde ligene af de mange tusind russiske krigsfanger, som man forventede skulle befolke Birkenau, men da der aldrig blev tale om så mange krigsfanger, udviklede Birkenau sig til den største lejr for jødiske fanger. Da de ikke-arbejdsdygtige blandt de deporterede jøder skulle gasses, og ligene brændes, lod SS i den vestlige udkant af Birkenau opføre ikke færre end fire nye krematorier. De stod færdige til at tage i brug i løbet af sommeren 1943. Krematorierne IV og V, der begge var udstyret med hver otte ligbrændingssovne, var relativt primitive sammenlignet med de højteknologiske krematorier II og III, der både havde dele over og under jorden samt ikke færre end 15 ligbrændingssovne. Alle ovne blev leveret af firmaet Topf & Söhne i Erfurt, der også leverede ventilationsanlæggene samt andre dele til krematorierne vel vidende, at man dermed tog særdeles aktivt del i massemord.

Krematorium II og III var bortset fra små varianter i anvendelsen af rummene over jorden fuldstændig ens, og SS kunne i det 210 kvadratmeter store gaskammer myrde lidt over 2.000 personer ad gangen. Vanskeligheden i processen bestod i at få ligene brændt, hvorfor man i sommeren 1944, da udryddelsen var på sit højeste under

aktionen mod de ungarske jøder og under likvideringen af ghettoen i Lodz, var nødsaget til at anlægge åbne ligbrændingsgruber bag Krematorium V.

De fleste ofre blev myrdet i Krematorium II, hvorfor dets indretning og processen dér skal omtales nærmere. Når de deporterede, der af SS-lægen på rampen var blevet selekteret fra som ikke-arbejdsdygtige og derfor uden værdi for regimet, nåede frem til Krematorium II, holdt en SS-officer en tale for dem og forklarede, at de skulle i brusebad og desinficeres. Derfor skulle de gå ned ad trappen til det underjordiske afklædningsrum, hvor de skulle klæde sig nøgne, hænge deres tøj på nummererede knager og følge Sonderkommandoets anvisninger. Ofrene blev fra afklædningskælderen ført til gaskammeret, der var udstyret med falske brusehoveder for at opretholde fiktionen om brusebadet. Når de sidste ofre var mast ind i gaskammeret, blev døren lukket og boltet fast. Derpå blev der givet ordre til en SS'er på taget af gaskammeret, og han smed gassen ned gennem fire huller i taget. Når den tjenestegørende SS-læge efter 10 til 15 minutter gennem et kighul i døren konstaterede, at alle var døde, blev ventilationen startet, og efter yderligere cirka en halv time blev Sonderkommandoet sat til at tømme kammeret og sende ligene med elevator op til ovnrummet, der lå i stueetagen. Her blev håret klippet af kvinderne, guldringe fjernet, guldtænder og genanvendelige proteser brækket ud, hvorpå ligene blev brændt i ovnene. For at sikre sig alle værdier forlangte SS, at asken blev siet, så eventuelt skjult guld eller ædelsten blev fundet. Sluttelig blev asken smidt i vandhuller på stedet eller kørt til de nærliggende floder.

Alt arbejde i krematorierne blev udført af Sonderkommandoet, der bestod af ret unge, stærke jødiske fanger og nogle få ikke-jøder. De fleste var blevet udpeget meget kort tid efter deres ankomst til lejren og oplevede så voldsomme rædsler ved det arbejde, de var tvunget til at udføre, at de arbejdede som robotter, kun med tanke på at overleve til den næste dag. Skønt kommandoet blev holdt strengt isoleret fra resten af lejren, lykkedes det en lille kerne, der i 1943 havde dannet en modstandsgruppe, at etablere kontakter til lejrens centrale modstandsbevægelse

*Anlægsarbejde i Birkenau, i baggrunden ses Krematorium II.
Taget af gaskammeret ses til højre for lokomotivet.*

og drøfte mulighederne for en samlet opstand. Lederne i Sonderkommandoet sigtede på, at opstanden skulle resultere i en ødelæggelse af krematorierne og dermed sætte en stopper for massemordene. Desuden skulle den gøre det muligt for kommandoets folk at flygte. Det sidste var nok så vigtigt, da de som "Geheimnisträger" med viden om de værste forbrydelser i lejren måtte regne med, at de ville blive likvideret, når der ikke mere var brug for dem. Den centrale modstandsledelse lovede støtte, men henviste samtidig til, at det var afgørende for en heldig opstand, at fronten var kommet tæt på lejren, da det ville give de mange tusinder fanger bedre muligheder for at overleve under flugt. Det medførte, at man i Sonderkommandoet afventede og flere gange afstod fra at udløse en opstand.

Da dele af Sonderkommandoet endelig så sig tvunget til at skride til handling, blev opstanden iværksat uden støtte fra kommandoets egen modstandsledelse, der stoledes på løfterne fra den centrale modstandsgruppe om, at en samlet opstand var nært forestående. Det betød, at den eneste opstand i Auschwitz' historie, der fandt sted lørdag den 7. oktober 1944, blev kortvarig og tragisk: kun jøderne i Krematorium IV greb til primitive våben og gjorde modstand mod en truende selektion af 300 mand fra kommandoet, som SS havde beordret. Fangerne i Krematorium II forsøgte at flygte, mens fangerne i Krematorium V og III forholdt sig passivt. Resultatet blev på tysk side tre dræbte, mens Sonderkommandoet, der på det tidspunkt bestod af cirka 670 fanger, mistede 451 mand, der dels blev dræbt

under flugt, dels blev henrettet med nakkeskud efter nedkæmpelsen af opstanden. Ingen overlevede flugten.

Sonderkommandoet på arbejde bag Krematorium V, da man i sommeren måtte brænde lig under åben himmel. Billedet er taget illegalt af medlemmer af Sonderkommandoet.

Lejrens personale

Uden medvirken fra et stort personale lige fra kommandanten til den menige vagtpost og et stort teknisk personale i SS' byggeafdeling havde massemordet ikke været muligt. Alle, der gjorde tjeneste i Auschwitz, var medskyldige i den uhyrlige forbrydelse, selv SS'ernes familier på stedet var involveret i større eller mindre grad og profiterede uden blusel på tyveriet af de deporteredes sidste ejendele. Hvem var de, og hvordan levede de i skyggen af krematoriernes skorstene? Det er et spørgsmål, som forskningen ikke har beskæftiget sig særligt med. I min bog om Auschwitz, *Dødens Bolig*, forsøger jeg at besvare spørgsmålet.

Gennem lejrens historie fra dens start i maj 1940 til befrielsen den 27. januar 1945 gjorde cirka 8.000 personer tjeneste her. Blandt dem befandt der sig også kvinder, hvoraf de mest fremtrædende var dem, der gjorde tjeneste i kvindelejren. Da de første kvindelige fanger ankom i marts 1942, blev der overført kvindeligt personale fra kvindelejren Ravensbrück, hvor de var blevet uddannet, og da Himmler insisterede på, at en kvinde skulle lede kvindelejren, blev Johanna Langefeld indsat i positionen som leder af lejren. Langefeld, der hurtigt kom i konflikt med Birkenaus *Schutzhaftlagerführer*, Hans Aumeier, blev allerede i oktober afløst af Elisabeth Volkenrath. Under dem stod en række *Rapportführer* og *Blockführer*. Generelt må det siges, at de mindst 170 kvinder, der gjorde tjeneste i lejren, på ingen måde holdt sig tilbage, hvad angik vold og mord. Andre kvinder gjorde tjeneste som Røde Kors-søstre på SS-lazarettet eller som *SS-Helferinnen*, et korps af særligt udvalgte, der stod for en stor del af kontorarbejdet. Skønt de ikke havde direkte kontakt til fangerne, vidste de, hvad der foregik i lejren, da det var dem, der renskrev og sendte indberetningerne til hovedsædet i Oranienburg.

SS-Helferinnen på udflugt til Solahütte.

Cirka 75 procent af mandskabet i lejren udgjordes af 14 vagtkompagnier, hvis mandskab hovedsageligt udførte vagtposttjeneste både omkring lejren og ved de arbejds hold, der arbejdede uden for pigtråden. Ved lejrens oprettelse var de alle tyske statsborgere, men allerede i løbet af to år steg antallet af såkaldte folketyskere så meget, at de udgjorde halvdelen af vagtmandskabet. Der var således ingen lunde tale om det elitekorps,

som havde foresvævet Himmler og Theodor Eicke, grundlæggeren af dødningehovedkompagnierne, som var de korps, der gjorde tjeneste i de tidlige kz-lejre. Hertil kom mandskab fra Waffen-SS, der blev overført som uegnede til fronttjeneste.

Der var heller ikke megen elite at spore i mandskabets adfærd. Den kedsommelige vagttjeneste blev så ofte kompenseret ved voldsomt alkoholforbrug, at kommandanten i sine dagsbefalinger gang på gang måtte påtale det og true med strenge straffe. For at råde bod forsøgte man at opmuntre det underordnede mandskab med ”kammeratlige” sammenkomster, koncerter, banal underholdning og filmforevisninger og ikke mindst ved at tillade, at deres familier kom på besøg. Talrige SS’ere fik besøg hjemmefra, der kunne strække sig over adskillige dage, hvorfor de besøgende blev indkvarteret enten i SS’ eget gæstehus ved banegården, hos tyske familier i Auschwitz by eller hos SS-kolleger med egen bolig. Paletten af besøgende var, som det fremgår af lister i dagsbefalingerne, stor. Det var tilsyneladende så attraktivt at holde ferie i umiddelbar nærhed af nazisternes største koncentrationslejr, at mandskabet ikke blot fik besøg af ægtefæller, men også af bedsteførelde og svigerfamilie. De, der ikke havde hustruer, som kunne opmuntre dem i den fjerne lejr, måtte ty til det bordel, der endelig blev oprettet i foråret 1944. En medvirkende årsag til de hyppige besøg har formentlig været de righoldige muligheder for at skaffe sig brugsgenstande og fødevarer, som der var mangel på hjemme, men forefandt i rigt mål i Auschwitz’ lagre. Her blev det gods, der var frarøvet de deporterede, opmagasineret. Trods gentagne trusler om dødsstraf for tyveri af det røvede gods stjal mandskabet i et sådant omfang, at det udløste chok hos den SS-dommer, der i 1943 blev sendt til lejren for at undersøge korrupsion og tyveri.

Familieliv i krematoriernes skygge

Heller ikke det overordnede mandskab holdt sig tilbage, når det drejede sig om at berige sig. Höss, der som kommandant utallige gange udstedte trusler i tilfælde af ran og misbrug af fangers arbejdskraft til private formål, holdt sig på ingen måde tilbage. Ligesom de andre officerer boede han i et hus, der var blevet beslaglagt, efter at de

polske ejere var blevet fordrevet. Hans villa lige uden for pigtråden var righoldigt udstyret, og forråds-kælderen var fuld af udsøgte levnedsmidler og vine. Husholdningen blev ligesom de fem børn varetaget og passet af fanger, de fleste Jehovas Vidner. Også de andre officerer, der havde deres familier med, levede et betydeligt bedre liv, end de kunne have haft andre steder: bedre løn, bedre boliger, hushjælp i form af fanger og tvangsudskrevne unge polske kvinder og rigelige forsyninger, hvortil kom uanede muligheder for at berige sig. Deres børns skolegang og trivsel var der også sørget for, og afslapning fra det hårde arbejde i lejren med terror, mishandling og mord kunne hustruerne sørge for, hvis ikke man da var på udflugt til SS' feriehjem Solahütte i bjergene 30 kilometer syd for lejren.

Langt de fleste førte et helt normalt familieliv uden for tjenesten, og hustruerne kunne sørge for at opretholde et skær af normalitet og få ægtemanden til at glemme

*Højtstående medlemmer af lejrlædelser på udflugt til SS-rekreati-
tionshjem Solahütte i sommeren 1944. Fra venstre mod højre:
Richard Baer, Josef Mengele, Josef Kramer, Rudolf Höss.*

hverdagens belastninger. Den ledende SS-læge *Standortarzt* Eduard Wirths skrev til sin kone, at da hun og børnene var hos ham i Auschwitz, mærkede de intet til krigen. Disse SS-officerer vedblev at udføre deres arbejde, de forblev ganske normale familiefædre, der kom hjem til måltiderne, legede med børnene og gik på arbejde igen. Da den unge SS-læge Hans Delmotte brød sammen over det arbejde, han skulle udføre ved selektionerne på

Höss med familie, november 1943.

rampen i Birkenau, bestod kuren i at hente hans kone til området, hvorefter ægtefællen udførte sit arbejde som alle andre læger: dagligt sendte han og hans kolleger tusinder i gasdøden.

I spidsen for masse mordet stod som omtalt den første kommandant Höss, der i efteråret 1943 efter afdækningen af korruption og tyveri i lejren samt helt vilkårlige henrettelser ikke længere kunne holdes i den position. Han blev afløst af Arthur Liebenhenschel, der ganske vist gennemførte mindre lempelser for fangerne, men ellers fortsatte masse mordene, indtil han i foråret 1944 blev forflyttet til Majdanek og afløst af Richard Baer. De første to blev efter krigen draget til ansvar, idet Höss, der var gået under jorden i Nordtyskland, endte med at blive udleveret til Polen, hvor han blev stillet for en domstol i Warszawa, dødsdømt og hængt i Auschwitz i april 1947. Liebenhenschel, der af mange blev betragtet som en mildere kommandant, blev sammen med 39 andre stillet for en domstol i Krakow, dødsdømt og hængt.

Den sidste kommandant, Baer, søgte ved lejrens nedlæggelse i januar 1945 først til koncentrationslejren Gross-Rosen og senere til lejren Mittelbau-Dora i Harzen, hvor han fungerede som kommandant. Han gik under jorden i Nordtyskland, hvor han levede under falsk navn, indtil han blev anholdt i december 1960. Baer skulle have været den hovedanklagede i den store Auschwitz-proces i Frankfurt i begyndelsen af 60'erne, men han døde i fængslet, inden sagen kom for retten. Sagen blev derefter, som den største naziforbryderproces, gennemført med Höss' adjutant, Robert Mulka, som den mest fremtrædende blandt de 22 på anklagebænken. Retsopgøret mod de ansvarlige for massedødeligheden i Auschwitz er et sørgeligt kapitel for sig. Kun 15 procent af det samlede mandskab blev nogensinde stillet for en domstol.

Lys i mørket?

I det helvede, hvor fangerne, det være sig mænd, kvinder, børn, vegelede og omkom i tusindtal af sygdom, sult og nedslidning, hvor den gennemsnitlige levetid var cirka tre måneder, hvor tusinder blev myrdet med fenolsprøjter i hjertet eller skudt foran den sorte væg i Stammlager, druknet i Birkenaus mudder og latriner, gasset til døde i Birkenaus dødsfabrikker, pint, mishandlet og fornædret, solgt som slaver til tyske industrivirksomheder eller misbrugt til medicinske forsøg, er der ikke mange positive og opløftende facetter at berette om, men nogle få eksempler på lys i det uendelige mørke univers skal fremdrages. Et af de forunderlige mirakler, der kunne hænde, var, når kærlighed mellem to fanger fik lov til at opstå og udvikle sig. Desværre må det så også tilføjes, at de stærkeste af historierne fik en tragisk udgang.

Kærlighedshistorien om Mala Zimetbaum og Eduard Galinski fik en nærmest mytisk plads i lejrens historie og er så ofte omtalt, at den kun skal ridses op her. Den polske fange Eduard Galinski, der var i starten af 20'erne, da han kom til lejren med allerførste transport, forelskede sig hovedkulds i den jævnaldrende Mala Zimetbaum, der var polsk jøde, men udvandret med sine forældre til Belgien, hvor hun var blevet taget af tyskerne og deporteret til Auschwitz. Da de mødtes i slutningen af 1943, var de begge velkendte og populære skikkelser i

Mala Zimetbaum og Eduard Galinski.

lejren, hvorfor deres flugt i sommeren 1944 ikke blot vakte opsigt, men af mange medfanger blev anset som en triumf over det ellers almægtige SS. Tilsvarende stort var chokket, da de efter få uger i frihed blev anholdt tæt ved grænsen til Tjekkiet og ført tilbage til lejren. Her blev de underkastet grusomme forhør for at få dem til at afsløre, hvem der havde hjulpet dem med blandt andet at fremskaffe den SS-uniform, som Eduard benyttede, da han førte Mala ud af lejren. Ingen af dem røbede

deres hjælpere, og begge blev hængt offentligt foran lejrens øvrige fanger.

Et helt andet forløb fik mødet mellem Helena Citrónová og Franz Wunsch. Historien var så usædvanlig, at den israelske dokumentarfilmskaber Maya Sarfaty brugte flere år på at lave en umådelig spændende film om den med titlen *Love, it was not*, og som skulle have haft verdenspremiere på DOX, dokumentarfilmfestivalen i København i marts i år, men coronakrisen forhindrede det. Jeg kan dog på det kraftigste opfordre til at se den, når det bliver muligt. Den lejr, som den slovakiske jøde Helena Citrónová kom til for 78 år siden, den 26. marts 1942, havde indtil da været en ren mandsléjr, men nu ankom der to transporter med kvinder. Den første var en transport med 999 fanger fra kvindekonzentrationslejren Ravensbrück nord for Berlin, den anden var en transport fra Slovakiet ligeledes med 999 fanger. Citrónová var med den første transport, som var organiseret af *Reichssicherheitshauptamts* afdeling IVB4 under ledelse af den transportansvarlige, Adolf Eichmann. Kvindetransporterne blev ikke selekteret, alle blev optaget i lejren og anbragt i en særligt afspærret sektor i Stammlager. I starten af august 1942 blev de overlevende kvinder overført til Birkenau.

Kvinderne blev på ingen måde skånet, de blev sat til lige så hårdt arbejde som mændene, blev terroriseret og mishandlet af SS og af de kvindelige overfanger, som typisk var tyske kriminelle fanger. Særligt hårdt var anlægsarbejdet i den nye lejr. Her skulle de fordrevne polske ejeres bygninger rives ned, nye barakker skulle opføres af det indvundne materiale, og der skulle anlægges veje, graves afvandingsgrøfter, transporteres byggematerialer, etableres pigtrådsafspærringer for blot at nævne de vigtigste arbejder. Store dele af dette arbejde, der var blevet påbegyndt i vinteren 1941/42, blev udført af de sidste overlevende russiske krigsfanger, men nu blev kvinderne også sat ind på den gigantiske opgave blandt andet i det såkaldte *Abbruchkommando*, der rev bygninger ned, og som kostede flere fanger livet.

I løbet af 1942 blev alle kvinder overført til de ufatteligt primitive forhold i Birkenau, men Citrónová var

heldig. I december 1942 blev hun optaget i det mest eftertragtede arbejdskommando i lejrkomplekset: et stort arbejds hold, der arbejdede i det nyanlagte såkaldte Kanada-afsnit i udkanten af Birkenau. Dette afsnit var ikke det første eller eneste sted, hvor SS opbevarede og delvist forarbejdede alt det gods og alle de ejendele, der var frarøvet de deporterede. Men med sine 30 barakker var Kanada II langt det største magasinanlæg. Det officielle navn var *Effektenlager*, men selv SS overtog det blandt fangerne udbredte navn, som stod for landet med rigdom og overflod, hvad lejrafsnittet også var. Ufattelige mængder af røvede genstande og værdier blev samlet her, efter at alle ejendele var taget fra ofrene. Skønt arbejdet til tider var hårdt, og mishandlinger og seksuelle overgreb på de unge kvinder fandt sted, så var Kanada et eftertragtet arbejdssted ikke blot, fordi det for det meste betød indendørs arbejde, hvad der øgede chancerne for overlevelse, men her kunne man skaffe sig ekstra beklædning og fødevarer, og de modigste kunne smugle tøj, penge og medicin ud til gavn for resten af lejren.

Franz Wunsch og Helena Citrónová.

Den 22-årige Citrónová havde ikke mange chancer for at overleve arbejdet i anlægskommandoerne, men en veninde fik hende smuglet ind i Kanada-kommandoen. Det blev imidlertid opdaget, at hun ikke hørte til der, og en overførsel til straffekompaniet truede, men til hendes held havde en af de fremtrædende SS'ere i Kanada fødselsdag den dag, og hun blev befalet til at synge for ham. Den jævnaldrende fødselar, den østrigske *SS-Unterscharführer* Franz Wunsch, forelskede sig på

stedet i hende og gjorde stormkur, der imidlertid blev afvist af Citrónová. Ihærdigt blev han ved med at kurtisere hende, men opnåede ikke gengældelse, før den ulykkelige Citrónová en dag fik underretning om, at hendes søster med sine to børn var ankommet til lejren og skulle gasses. Hun bestormede Wunsch med bønner om at redde dem, men det lykkedes ham kun at redde søsteren, børnene blev myrdet.

Hendes taknemmelighed fik hende til at give efter for hans kærlighedserklæringer, skønt hun altid hævdede, at der fra hendes side aldrig var tale om et kærlighedsforhold. Nogle vidner hævder, at de fuldbyrdede deres forhold, men det afgørende var ikke, om de havde et intimt forhold, det centrale var den komplet umulige og tilmed livsfarlige relation mellem en SS-mand og en jødisk fange. De blev da også begge på et tidspunkt taget af lejrens interne Gestapo, men klarede frisag, og helt frem til lejrens opløsning i januar 1945 hjalp Wunsch hende, og ved afskeden gav han hende tilmed en seddel med sin mors adresse i Wien, for at Citrónová og søsteren skulle opsøge ham efter krigen. Hun smed imidlertid sedlen væk. Wunsch fandt frem til hende i Israel og fortsatte i breve sine kærlighedserklæringer, som dog ikke blev besvaret.

De så hinanden igen i foråret 1972. Ved den anden Auschwitz-proces i Wien kom Wunsch for retten anklaget for mishandlinger, mord og deltagelse i selektioner. Som vidne for forsvarret rejste Citrónová fra Israel til Østrig og trådte for første gang offentligt frem med sin historie. Hendes vidneudsagn bidrog væsentligt til den skandaløse frifindelse, og hun blev kraftigt angrebet af mange i Israel både for sin beredvillighed til at optræde som vidne og for sin forhistorie i Auschwitz. Hendes modige beslutning skyldtes næppe kærlighed, men taknemmelighed mod den mand, der havde reddet hende og søsteren. Hendes historie kan man også se i BBC's fremragende serie om Auschwitz.

Lad det aldrig ske igen

I 75-året for Auschwitz' befrielse er det yderst foruroligende at se, hvordan antisemitismen i store dele

af Europa og USA vinder frem. Vi ser skændinger af jødiske gravpladser, overfald på jødiske institutioner, sågar drab. Så meget desto mere pligt har vi til ikke at tie, så meget desto mere skal vi holde historien i live. Vi har i Danmark det store held at have en uforlignelig ildsjæl som Auschwitz-overleveren Arlette Andersen, der i mange år rejste landet tyndt og uden honorar holdt foredrag om sine oplevelser som fransk jøde i det besatte Frankrig og i Auschwitz. Og nu, hvor hendes kræfter ikke mere rækker, er det vores opgave at bære flammen videre i respekt for ofrene og i håbet om at forhindre en gentagelse.

UDVALGT LITTERATUR

Bezwinska/Czech

1996 *Inmitten des grauenvollen Verbrechens.*
Oswiecim 1996.

Cessarini, David

2004 *Adolf Eichmann. Bürokrat und Massenmörder.*
Berlin 2004.

Czech, Danuta

1989 *Kalendarium der Ereignisse im
Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau
1939-1945.* Reinbek bei Hamburg 1989.

Dlugoborski/Piper

1999 *Auschwitz 1940-1945. Studien zur Geschichte
des Konzentrations – und Vernichtungslagers
Auschwitz,* bind I-IV. Oswiecim 1999.

Dwork/van Pelt

2002 *Auschwitz.* New York 2002.

Friedländer, Saul

2000 *Das Dritte Reich und die Juden. Die Jahre der
Verfolgung.* München 2000.

Greif, Gideon

2010 *Vi græd uden tårer.* København 2010.

- Gutman/Berenbaum
1998 *Anatomy of The Auschwitz Death Camp.*
Indiana University Press 1998.
- Höss, Rudolf
(u.å.) *Erindringer.* Gyldendal u.å.
- Kielar, Wieslaw
1979 *Anus Mundi. 5 år i Auschwitz.*
København 1979.
- Langbein, Hermann
1995 *Menschen in Auschwitz.*
Frankfurt am Main 1995.
- 1995 *Der Auschwitz-Prozess. Eine Dokumentation.*
Frankfurt am Main 1995.
- Levi, Primo
2010 *Vidnesbyrd.* København 2010.
- Longerich, Peter
2010 *Holocaust. The Nazi Persecution and Murder
of the Jews.* New York 2010.
- Müller, Filip
1979 *Sonderbehandlung. Drei Jahre in den
Krematorien von Auschwitz.* München 1979.
- Piper, Franciszek
2002 *Auschwitz Prisoner Labor.* Oswiecim 2002.
- Pressac, Jean-Claude
1989 *Auschwitz. The Technique and Operation of
the gas chambers.* New York 1989.
- Rose, Romani
1995 *The Genocide of the Sinti and Roma.*
Heidelberg 1995.
- Van Pelt, Robert Jan
2002 *The Case for Auschwitz. Evidence from the
Irving Trial.* Indiana University Press 2002.
- Venezia, Shlomo
2008 *Sonderkommando. I gaskamrenes helvede.*
København 2008.
- Vrba, Rudolf
2016 *Flugten fra Auschwitz.* København 2016.
- Wachsmann, Nikolaus
2015 *KL. Die Geschichte der nationalsozialistischen
Konzentrationslager.* München 2015.